

Tipuri de relații subordonatoare dintre cuvinte în limba română

Alexandru DÎRUL

Pentru ca limba să-și poată îndeplini sarcina sa de a reda o anumită informație despre un fenomen, despre un fapt din lumea reală e nevoie nu numai de anumite unități lexicale prin care ar fi numite obiecte, calități, acțiuni, ci se impune și ca acestea să fie corelate între ele într-un anumit mod, în conformitate cu mecanismul combinatoric, propriu limbii date. Aceasta se manifestă în faptul că unitățile lexicale apar în construcții comunicative de obicei nu în forma lor nominativă, ci însoțite de anumiți indici prin care este marcată funcția fiecăruia din elementele plasate în șirul liniar al vorbirii. Faptul că vorbirea poartă caracter liniar impune limbii necesitatea de a crea un anumit mecanism, de obicei destul de complex (a se vedea: Coccrop, p. 103, 155) cu ajutorul căruia unitățile nominative pot fi transformate în unități comunicative. De bună seamă, un fenomen, un eveniment prins cu privirea de vorbitor nu poate fi redat prin vorbire ca un tot, așa cum s-ar face aceasta printr-un tablou, printr-o fotografie, printr-un film mut, unde totul se prezintă ca ceva integral. În virtutea caracterului liniar al vorbirii cuvintele prin care sunt numite obiecte, calități, acțiuni urmează să fie înlănțuite într-o unitate comunicativă. Însă o înșirare la întâmplare a cuvintelor prin care sunt reflectate diferite aspecte ale tabloului fixat cu privirea se va dovedi a fi insuficientă. Se impune necesitatea ca la înlănțuirea unităților lexicale în cauză să se respecte o anumită ordine, o anumită ierarhie conform rangului statutar al acestora în tablou, conform importanței lor pentru redarea informației scontate.

În scopul reflectării raporturilor dintre obiectele, noțiunile, caracteristicile numite de cuvintele autosemantice, pentru consemnarea relațiilor de dependență dintre acestea, sunt folosite, paralel cu ordinea cuvintelor, o serie de mijloace morfematice, aglutinate sau izolate, care servesc concomitent drept semne ale raporturilor și, deci, a funcțiilor îndeplinite de acestea.

De altfel, expresiile terminologice *legătură de subordonare*, *legătură de dependență* sunt raportate, în apariția lor, la aspectul formal al îmbinării cuvintelor, deși ele sunt motivate și de semnificația de conținut a acestora. Căci, de bună seamă, în îmbinarea *câine rău*, de exemplu, adjectivul (*rău*) prin forma sa demonstrează faptul că se supune, se acomodează substantivului, acordându-se în număr (singular) și în gen (masculin) cu acesta. Totodată, adjectivul fiind lipsit de autosuficiență semantică și funcțională (adică nefiind folosit singur, ci doar în îmbinare) își află sprijin în substantiv prin mijlocirea căruia își actualizează sensul, devenind, în felul acesta, dependent de el. În parte, spre deosebire de îmbinarea citată (*câine rău*) în care adjectivul *rău* are sensul de ‘feroce’, ‘neîmblânzit’, în îmbinare cu alte substantive capătă alte înțelesuri, ca de exemplu: ‘greșit’, ‘incorect’ (*deprinderi rele*), ‘apăsător’, ‘chinuit’ (*traii rău*), ‘urât’, ‘neplăcut’, ‘necomfortabil’ (*vreme rea*), ‘desfundat’, ‘nep practicabil’ (*drum rău*), ‘de calitate inferioară’ (*vin rău*) etc.

Se poate ușor stabili că la înșirarea cuvintelor în lanțul liniar al vorbirii se observă anumite regularități: un adjectiv este utilizat, de regulă, pe lângă un substantiv, de obicei postpus, o formă finită a verbului urmează, de cele mai multe ori, după un substantiv la nominativ, sau după un substitut al acestuia, un adverb se întrebuințează pe lângă un verb etc. În ordinea aceasta de idei, pare rațional ca în căutarea specificului legăturii subordonatoare dintre cuvinte (care constituie, de fapt, esența sintaxei și a gramaticii în genere) să se pornească de la modul de structurare categorială a vocabularului limbii, de fapt, de la felul cum sunt grupate unitățile lexicale în clase, numite în gramatică părți de vorbire. Vorba e că din punctul de vedere al reflectării entității de conținut a realității, fapt ce se reduce în esență, la felul de legătură (nemijlocită sau mediată) a sensului, unității lexicale cu denotatul, cuvintele autosemantice se împart în: 1) cuvinte cu semnificație de substanțialitate și 2) cuvinte cu înțeles de atributivitate (caracteristicitate) (a se vedea: Dîrul). Aceasta se poate stabili supunând analizei o serie de îmbinări a căror componente se leagă între ele prin subordonare: *masă copioasă, masă rotundă, munte înalt, copilul aleargă, copilul aleargă repede, rană sângerândă* etc. În sintagmele înșirate numai cuvintele-substantive (*masă, munte, copil, rană*) sunt legate nemijlocit cu denotatul, căci numai ele, numind anumite obiecte din realitatea ambiantă se caracterizează printr-o anumită autosuficiență semantică, putând fi numite elemente denumitoare independente (de altfel, nu e întâmplător faptul că în gramaticile germane substantivul poartă și numele de *Hauptwort*). Celelalte elemente lexicale (*copioasă, rotundă, înalt, aleargă, repede, sângerândă*) nu au legătură nemijlocită cu referentul și obțin acest raport în mod mediat, prin mijlocirea substantivelor cărora li se atribuie. O asemenea polarizare a elementelor vocabularului formează, de fapt, baza mecanismului de îmbinare a cuvintelor: vocabularul limbii din punct de vedere categorial este organizat astfel încât cuvintele-caracteristici gravitează spre cuvintele-substanțialitate pentru ca prin mijlocirea lor să facă legătură cu denotatul, obținându-se în felul acesta actualizarea, concretizarea, specificarea obiectelor numite de ele. Vorba e că prin atribuirea unui cuvânt-caracteristic sau a mai multora la un cuvânt-substanțialitate se obține o informație mai amplă, mai bogată decât cea reprezentată printr-un singur cuvânt.

Existența câtorva clase de cuvinte-tribute (cuvinte-caracteristici) – în limba română, ca și în multe alte limbi europene, se deosebesc trei clase ale acestora (adjective, verbe, adverbe), dar în alte limbi numărul lor poate fi altul (a se vedea: Coșeriu, p. 68) – permite a se obține diverse modalități de actualizare a obiectelor (faptelor, lucrurilor), numite de cuvintele-substanțialitate, stabilindu-se în felul acesta câteva tipuri de subordonare.

De altfel, despre o anumită diferențiere în cadrul relațiilor subordonatoare dintre cuvinte se vorbește și în gramatica tradițională. În parte, prin tradiție este general acceptată divizarea subordonării în: regie, acord și juxtapunere, la care în unele clasificări se adaugă legătura apozitivă / apozitională și legătura opozitională. Or, diferențierea tipurilor de subordonare este concepută după criterii diferite, în rezultatul cărui fapt tipurile de subordonare obținute se dovedesc a fi eterogene. În parte, *regia* are la bază aspectul semantic, prin termenul dat consemnându-se capacitatea valențială a verbului de a „deschide” anumite locuri pentru extensiunile lui semantico-funcționale, (*adjuncți* în terminologia din noua gramatică academică a limbii române – *Gramatica*). Aspectul formal a servit drept criteriu pentru deosebirea legăturii de subordonare –

acord. E vorba de conformarea formei paradigmatică a adjectivului sau participiului, mai rar a gerunziului, cu aceea a substantivului determinat. Drept criteriu pentru a diferenția *juxtapunerea* a servit ordinea cuvintelor, avându-se în vedere alăturarea adverbului invariabil la verbul regent.

De fapt, cele trei tipuri de subordonare, fixate de gramatica tradițională, ar putea fi considerate procedee de marcarea diferențiată a legăturii prin subordonare.

Or, la fixarea tipurilor de legătură subordonatoare pare rațional a se porni de la modelele de sintagme între elementele cărora există relații de dependență. Se obișnuiește ca modelele de sintagme să se stabilească după cuvântul de bază (cuvânt pilon, cuvânt principal, cuvânt regent) al acestora. Numărul tipurilor de sintagme poate varia de la o lucrare la alta, dar omniprezente în diversele clasificări sunt patru: substantivale (*motan deștept*), adjectivale (*tare de duh*), verbale (*se mișcă încet*), adverbiale (*acolo lângă poartă*). Elementul principal al sintagmei, prin semnificația sa semantic-categorială, determină care din cuvintele-caracteristici (de fapt, subclase de cuvinte-caracteristici) urmează să fie aplicat ca adjunct (atribut, extensor, circumstant) pentru a-l actualiza, completa, concretiza. În parte, unui substantiv i se poate atribui un adjectiv-determinant, ele formând împreună o sintagmă substantivală cu semnificație raportuală atributiv-statică de natură diferită (*sarmale delicioase, vulpe șireată, marș militar, automobil german, mere proaspete* etc.). Sfera sintagmelor substantivale crește pe contul aplicării în calitate de determinative statice a unor substantive la anumite forme cazuale oblice, de cele mai multe ori precedate de prepoziții. Aceasta e posibil datorită faptului că prin asemenea sintagme construite pe bază de relații de dependență (subordonatoare) dintre două substantive se pot exprima cele mai diverse raporturi atributive dintre obiectele numite de substantivele respective (*șatră de țigani, țapul bunicului, manta de soldat, adresare consătenilor, vin de Cotnari, pâine de la iepuri, conac de boier, cadă de stejar, sanie cu zurgălăi, căruță fără roate, automobil din Germania* etc.). Despre caracterul atributiv al relațiilor dintre asemenea două substantive vorbește și faptul că în unele din aceste sintagme construcția „prepoziție+substantiv” poate fi înlocuită printr-un adjectiv relativ (adjectiv categorial – în terminologia noii gramatici a limbii române) (cf.: *șatră țigănească, manta soldățească, conac boieresc, automobil german*). În situațiile când elementul principal al îmbinării este reprezentat printr-un substantiv deverbal, în calitate de determinant subordonat al acestuia poate fi păstrat adjunctul (extensiunea) verbului-motivant al substantivului (a se compara: *daruri copiilor – a dărui copiilor; izvorâre din munte – a izvorî din munte; sosirea la timp – a sosi la timp* etc.). Actantul sau circumstantul verbal, păstrat în sintagma substantivală, capătă semnificație raportuală determinativă, deși aici, fără îndoială, se simte și nuanța de extensor al verbului în măsura în care substantivul păstrează sensul de acțiune.

În calitate de element determinant dependent într-o îmbinare substantivală poate apărea un participiu, un gerunziu, un supin, un infinitiv însoțit de prepoziție (*pregătirea de semănat, dorința de a lupta, rană sângerândă, curte măturată* etc.).

De altfel, spre deosebire de supin și de infinitiv care păstrează capacitatea valențială a verbului tranzitiv de a avea un obiect direct exprimat printr-un substantiv sau un substitut al acestuia la acuzativ (a se compara: *taie lemne – necesitatea de a tăia lemne – pregătirea de tăiat lemne*), substantivele deverbale nu păstrează această facultate: obiectul direct al verbului tranzitiv devine atribut genitival al substantivului

deverbal (cf.: *taie lemne – tăierea / tăiatul lemnelor; sapă grădina – săparea grădinei; repară căruța – repararea / reparatul căruței* etc.).

Toate construcțiile determinante care vin să se alăture la adjective, sporind esențial numărul atributelor aplicate substantivului, îndeplinesc aceeași funcție ca și adjectivele propriu-zise. Specificul lor, mai cu seamă a celor ce au la bază substantive, constă în faptul că semnele, caracteristicile exprimate prin acestea, de cele mai multe ori, se prezintă drept raporturi dintre obiectele numite de substantivele–bază, pe de o parte, și cele numite de substantivele-determinante, pe de alta. De exemplu, prin îmbinarea *pantofi de piele* înțelegem că e vorba de ‘pantofi confecționați din piele’. De altfel, în limba rusă în asemenea cazuri este folosit un adjectiv (cf. *кожаные туфли*).

Este specifică legătura de subordonare dintre substantiv la nominativ și una din formele finite ale verbului. Cu toate că și caracteristica exprimată printr-o formă finită a verbului, subordonată unui substantiv, este calificată drept atributivă (atribut dinamic), la aceasta, spre deosebire de atributul aplicat substantivului, se plusează ideea de temporalitate și de modalitate. Aceasta permite ca, spre deosebire de modelul de îmbinare subordonătoare „substantiv+adjectiv”, care poartă caracter nominativ (denumitor), unitatea sintactică formată pe baza legăturii subordonătoare tip „substantiv+formă finită a verbului” să dispună de proprietatea de a fi enunț prin care nu numai că se numește, dar se și comunică ceva despre realitatea ambiantă. Cele două feluri de legături subordonătoare (atributiv-statică și atributiv-dinamică) sunt corelate, de fapt, cu două tipuri de actualizare a obiectului: prin primul tip de legătură caracteristica este prezentată drept o trăsătură statică, permanentă a obiectului, ca ceva dat; prin cel de al doilea tip de legătură caracteristica ni se înfățișează ca procesuală, evolutivă, prezentându-se ca ceva nou pentru adresat. Aceasta se poate ilustra, comparând următoarele două structuri: *Băiat deștept și Băiatul este deștept*. Deosebirea dintre cele două structuri constă în faptul că în sintagma substantivală proprietatea de a fi deștept a băiatului este sesizată drept o trăsătură dată, prin care băiatul este individualizat de semenii săi. Or, în construcția predicativă proprietatea în cauză (de a fi deștept) este prezentată ca o informație nouă despre băiat. Avem aici o viziune a vorbitorului din perspectiva „temă-remă”.

De fapt, atunci când se vorbește despre raporturile predicative, trebuie să se țină seama de faptul că aici nu toți indicii morfematici ai verbului (inclusiv cei independenți, izolați) sunt implicați în notarea legăturii subordonatoare dintre cuvinte. O parte din ei au sarcina de a consemna acele semnificații temporal-modale cu ajutorul cărora se obțin diferite orientări comunicative ale enunțului. E vorba, în parte, de afixele modale și temporale din cadrul paradigmei morfologice verbale, de verbele modale, copulative și auxiliare etc. Doar desinențele verbale prin care se indică persoana și numărul pot fi trecute la indicii cu ajutorul cărora se notează acordul cu pronumele sau cu substantivul. acordul se suprapune aici, ca și în cadrul sintagmei „substantiv+adjectiv”, asupra semnificației raportuale, determinate de înțelesul categorial al substantivului și al verbului îmbinate.

O dată ce se admite că orice raporturi obiective, inclusiv cele relațional-atributive, în principiu, pot fi privite prin prisma modalității și a temporalității, transformându-se în raporturi predicative (a se vedea Шытова, p. 93), apare întrebarea, ce modificări urmează să sufere sintagma substantivală nominativă pentru a deveni unitate comunicativă. O analiză cât de cât temeinică vine să demonstreze că, în acest

scop, e necesar ca adjectivul să fie însoțit de un verb copulativ sau semicopulativ care prin formele sale paradigmatică ar putea consemna semnificația temporal-modală, care, fiind plusată la atributul nominal, l-ar putea preface pe acesta în predicat nominal (a se compara: *Băiat deștept. – Băiatul este deștept. – Băiatul era deștept. – Băiatul ar fi fost deștept. Pânză albă. – Pânză e albă. – Pânza ar fi albă. – Pânză ar fi fost albă. – Pânza ar fi fiind albă etc.*).

Drept bază pentru sintagmele verbale au servit modelele tip „verb+adverb”. Dar cu toate că se afirmă că o caracteristică dinamică exprimată prin verb se obține prin adverb (de exemplu: *strigă tare*), de fapt însă, aceasta în marea majoritate a situațiilor se face prin substantive la diverse forme cazuale, cu sau fără prepoziții. Starea aceasta de lucruri s-ar putea explica prin faptul că, spre deosebire de astfel de clase de cuvinte ca substantivul, adjectivul, verbul, prin care se exprimă, respectiv, obiecte, calități, acțiuni concrete, clasa adverbilor, a căror sarcină este de a caracteriza acțiuni și calități sub aspectul intensității, a modalității, a ramei spațiale și temporale etc., cuprinde doar unități lexicale cu sens relativ, generalizator. De exemplu, prin adverbele *aici, acolo, dincolo, departe, alături, aproape* etc. se notează în mod relativ locul în spațiu față de situația comunicării: acesta coincide cu locul vorbitorului, se află în apropiere de el, e situat la o anumită îndepărtare etc.; prin adverbele: *acum, apoi, atunci, demult, înainte, târziu, devreme* etc. se indică în mod relativ vremea pe axa temporală, și anume, că aceasta coincide cu momentul actului comunicativ, îl precede sau urmează după el; prin adverbe ca: *încet, repede, alene, domol, urgent, iute, fulgerător, subit* etc. este caracterizată în mod generalizator acțiunea din perspectiva intensității de desfășurare, fără a preciza aceasta prin anumite unități de măsură. Dar numai cu ajutorul construcțiilor constând din substantiv, precedat de prepoziții, circumstanțele pot fi actualizate, concretizate, precizate (a se compara: *acolo – în prag / la poartă / sub deal / pe acoperiș / după casă etc.*; *atunci – la Paști / peste o săptămână / pe la orele 16 etc.*; *repede – cu 100 km/h / ca săgeata / cât ai zice pește / în fuga mare etc.*). Diferența aceasta dintre adverb și construcția substantivală cu sens circumstanțial a și determinat apariția structurilor de tipul: *acolo lângă izvor, sus pe munte, atunci la Paști, repede la fuga etc.*

Posibilitatea de a completa, de a preciza și de a concretiza cadrele circumstanțiale de desfășurare a acțiunii exprimate de verb prin diverse extensiuni (adjuncți) este o modalitate foarte importantă de caracterizare a dinamicii multiaspectuale a obiectului în mișcare. Prin aceasta, de altfel, s-ar explica faptul că în calitate de adverbe sunt utilizate numeroase adjective: faptul că prin adjective se exprimă trăsături, proprietăți, facultăți ale obiectelor în dinamică face ca acestea să se prezinte totodată drept o caracteristică a înseși acțiunilor respective (de exemplu: *Iedul zburdă vesel. Elevul răspunde liniștit. Moșul pășește greoi.*).

Și în îmbinările verbale subordonarea extensiunilor este marcată în mai multe feluri: prin semnificația categorială a cuvintelor îmbinate („verb+adverb”), prin forma cazuală a substantivului cu sau fără prepoziție, prin una din formele absolute ale verbului. În toate situațiile, însă, determinantă, ca și în cadrul altor tipuri de sintagme, se dovedește a fi compatibilitatea semantică dintre cuvintele îmbinate, fapt ce presupune o anumită alegere în subordonarea unui element altuia. În unele situații selectarea semantică a elementelor combinate este foarte riguroasă, în altele mai puțin, fapt ce a făcut ca în lucrările de gramatică să se deosebească trepte graduale de dependență dintre

verb și adjuncții (extensiunile) lui. În parte, în gramatica tradițională se vorbește despre regie forte (tare), regie difuză (slabă), juxtapunere sau parataxă, iar în lucrările de sintaxă semantică – despre actanți obligatorii, actanți facultativi, circumstanți, sateliți. În general, elementul dependent într-o îmbinare verbală este un extensor al verbului un cuvânt sau o construcție, gama semnificațiilor raportuale aici fiind destul de variată (de ex.: *strică nuci, doarme pe canapea, plânge de durere, taie cu sabia, povestește elevilor, se întoarce târziu* etc.).

De natură extensiv-explicativă sunt de asemenea relațiile de subordonare dintre componenții sintagmei cu adjectiv în calitate de cuvânt regent, deși aici tipurile de adjuncți-extensori sunt mai puțin variate în comparație cu cele din cadrul sintagmelor verbale. De cele mai multe ori prin componentul dependent sunt desenate cadrele circumstanțial-motivante de diferită natură a manifestării semnului, proprietății, calității etc. (*înalt de statură, roșu de rușine, bolnav de gripă, murdar la vorbă, credincios familiei, datat desfrâului, supărat pe sat, răbdător la foame* etc.). Și, bineînțeles, din numărul îmbinărilor adjectivale fac parte numeroasele construcții comparative (*înalt cât un plop, frumoasă ca o floare, șireată ca o vulpe, dulce ca mierea* etc.).

Semnificația raportuală dintre componentele îmbinării adverbiale poartă caracter apozitional: elementul dependent (de obicei, substantiv însoțit de prepoziție) are menirea de a preciza, de a concretiza sensul adverbului – element principal al sintagmei (*târziu după miezul nopții; atunci în ziua de Paști; acolo lângă izvor* etc.)

De altfel, în unele lucrări la îmbinări adverbiale sunt trecute unele construcții constând din locuțiuni prepoziționale (acestea sunt numite în unele lucrări și prepoziții secundare) urmate de substantiv, tip: *alături de gară, departe de centru, aproape de amiază*. Faptul că în asemenea construcții avem de-a face cu construcții prepoziționale (prepoziție+substantiv), și nu cu sintagme adverbiale, o dovedește echivalența lor semantică cu astfel de construcții formate cu prepoziții propriu-zise ca: *lângă gară, după centru, pe la amiază*. O confirmă și faptul că astfel de construcții ca *alături de gară, aproape de pădure* pot fi utilizate în calitate de elemente dependente în îmbinări (sintagme) adverbiale, ca și construcțiile cu prepoziții propriu-zise (a se compara: *aici alături de gară, aici lângă gară, acolo aproape de pădure, acolo sub pădure*).

De altfel, drept apozitională este calificată legătura subordonatoare și dintre elementele altor tipuri de sintagme, în parte, dintre componenții anumitor sintagme substantivele, de obicei, în situațiile când elementul subordonat este reprezentat printr-un substantiv la nominativ sau printr-un substitut al acestuia (*Vasile, frate-tău; Subsemnatul, Ion Catărău; Inginerul Anton Radu; preoteasa Vasilisa* etc.). Uneori elementele apozitionale se izolează în scris prin virgulă.

În fiecare tip de sintagmă legătura subordonatoare apozitională își are specificul său, cum, de, altfel, își au trăsăturile sale individualizatoare și alte feluri de legătură subordonatoare în diferite tipuri de sintagme.

Am putea afirma, în încheiere, că la baza diferitelor tipuri de raporturi subordonatoare se află semnificația categorială a cuvintelor îmbinate. Mijloacele morfematice (aglutinate sau izolate) intervin pentru a antrena în acest proces în calitate de atribute, extensiuni, circumstanțe, clasa cea mai numeroasă și mereu crescândă de cuvinte-substantivele.

Bibliografie

- Cossuor, Ferdinand de, *Труды по языкознанию*, Moscova, 1977.
Dîrul, Alexandru, *Schițe de gramatică funcțional-semantică a limbii române*, Chișinău, 2002.
Coșeriu, Eugen, *Prelegeri și conferințe*, Iași, 1994.
*** *Gramatica limbii române*, I. Cuvânt, II. Enunțul, București, 2005.
Шутова, Е. И., *Вопросы теории синтаксиса*, Moscova, 1984.

Типы подчинительной связи слов в румынском языке

Различные типы подчинительной связи в языке обусловлены категориальной значимостью объединённых в синтаксических конструкциях полнозначных слов. Употребление морфематических средств, в качестве маркеров подчинительной связи, обусловлено вовлечением в словосочетательный процесс слов-существительных в роли дополнительных и атрибутивных элементов словосочетаний.